

Ксенија Кончаревић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
kkoncar@mts.rs

УДК 37:811.161.1”1941/1945(497.11)
https://doi.org/10.18485/sd_ruski75.2023.ch2

НАСТАВА РУСКОГ ЈЕЗИКА У СРПСКОЈ СРЕДИНИ ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА *

У раду се анализира статус руског језика у алтернативном школству организованом у окриљу антифашистичког покрета отпора у Србији 1941–1944. Наводе се подаци о уџбеницима и материјалима за учење руског језика, курсевима руског језика огранизованим на слободним територијама, културним програмима који су доприносили изграђивању позитивних ставова према руском језику и култури.

Кључне речи: Руски језик у Србији, обучавање руском језику као страном за време Другог светског рата, алтернативно школство у у окупираној Србији 1941–1944.

The paper analyses the status of the Russian language in the alternative school system organized under the auspices of the anti-fascist resistance movement in Serbia in 1941–1944. The paper provides the data on textbooks and materials for learning the Russian language, Russian language courses organised on the free territories, and cultural programmes that contributed to building positive attitudes towards the Russian language and culture.

Keywords: Russian language in Serbia, training in Russian as a foreign language during the Second World War, alternative school system in occupied Serbia in 1941–1944.

Историјат наставе и учења руског језика у Србији већ дуже време представља предмет научних истраживања – пре свега у чланцима посвећеним значајним посленицима у области русистичке лингводидактике, али и у појединим дисертационим истраживањима и

* Рад је настао у оквиру пројекта Православног богословског факултета Универзитета у Београду *Српска теологија у XX веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива*, који финансијски подржава Министарство просвете и науке Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

монографским публикацијама (Дамљановић 2000; Дамљановић, Кончаревић 2011). Пажња истраживача била је фокусирана, најпре, на раздобље деловања сремскокарловачких школа Максима Суворова и Емануила Козачинског, у којима је славјаноруски језик био језик усвајања знања из руских уџбеника и комуникације између професора и ученика (двадесете и тридесете године XVIII века), потом на период од 1849. (званично увођење руског језика у београдску Богословију) до 1941. (отпочињање наставе руског језика у низу средњих, виших школа и на неколико факултета) и од 1945. године наовамо (масовније увођење руског језика у све типове просветних установа, пораст квалитета и квантитета уџбеничке продукције). Међутим, да ли је и на који начин настава руског језика била организована у окупираној Србији до сада није истраживано. Разлог томе је вероватно чињеница да су се истраживачи и ранијих, и потоњих периода оријентисали искључиво према институционалном школству. За раздобље фашистичке окупације, наиме, познато је да у званичним наставним плановима и програмима, одобреним од колаборационистичког Министарства просвете под управом Велибора Јонића (октобар 1941. – октобар 1944), места за руски језик није могло бити¹ не само због стратегије „понарођивања“ школе у смислу одвраћања омладине од „большевизма“², него још више из разлога што би под окупацијом било немогуће увести наставни предмет који је управо из идеолошких разлога био укинут у гимназијама још 1920., а у учитељским школама од 1929. године (исп. Дамљановић 2000: 143-144). Иновације у плановима и програмима институционалног школства у окупираној Србији у односу на предратно стање односиле су

¹ По нашим сазнањима, у међународним оквирима организовано и институционално учење руског језика за време Другог светског рата констатовано је у русистичкој литератури једино за Бугарску (исп. Филин 1974: 67).

² За време окупације најстроже је било забрањено и слушање радијских програма на руском језику. Међутим, како наводи Раде Ристановић, и поред језичке баријере „од prvog meseca okupacije u Beogradu je slušan Radio Moskva ali, usled udaljenosti i presečenih komunikacija, program ovog radija nije pružao veliki broj informacija o dešvanjima u okupiranoj Kraljevini Jugoslaviji. U novembru 1941. pod okriljem Kominternе u gradu Ufa osnovana je radiostanica Slobodna Jugoslavija koja je postala glavni izvor informacija Beograđana o delovanju komunističkog pokreta otpora. Slušajući ovaj radio građani su mogli, ako su imali mapu Jugoslavije, da prate i ucrtavaju vojne operacije koje je na teritoriji Kraljevine Jugoslavije izvodio NOVJ, da se upoznaju sa političkim delovanjem ovog pokreta otpora i slušaju kritiku JVuO, okupatora i kolaboracionista” (Ristanović 2020: 107).

се, подсетићемо, на увођење немачког језика као обавезног предмета³, прекрајање садржаја наставе историје и географије у складу са њиховом профашистичком интерпретацијом и фаворизовање верске наставе⁴. Међутим, управо усмеравање пажње на алтернативно школство организовано у окриљу Народноослободилачког покрета може донети занимљива сазнања о настави и учењу руског језика, као и о промовисању руске културе у ратним условима.

Током Другог светског рата, и поред неповољних услова и примарности оружане борбе, у оквиру Народноослободилачког покрета одвијала се и по свом обухвату и размерама значајна културно-просветна активност⁵. Тако, рад на просвећивању – почев од елементарног описмењавања до стицања знања вишег степена – одвијао се и у оквирима партизанских група, чета и одреда, и у школама, сеоским кућама и импровизованим објектима („бајтама“) на привремено и трајно ослобођеним територијама, са обухватом деце и одраслих, нарочито жена. У настави су се користили стари уџбеници и књиге, али је познато да су борци и активисти Народноослободилачког покрета писали и ручно умножавали букваре и прве једноставне уџбенике (почетнице).

У партизанским јединицама био је развијен просветни и културни рад са борцима, који је обухватао не само описмењавање, него и разне течајеве, међу којима су били заступљени и течајеви руског језика. Нажалост, ретки су сачувани материјали који могу пружити представу о томе како се у редовима Народноослободилачке војске

³ Поред обавезног учења немачког језика у институционалном школству, током окупације организовани су курсеви овог језика у оквиру делатности Немачког научног института у Београду (шест различитих нивоа за полазнике у зависности од њиховог предзнања и циљева наставе). Курсева других језика у оквирима приватних школа у окупираном Београду није било (Зеџ 2019: 175).

⁴ О овоме детаљне податке в. у: Зеџ 2019: 161–181. Иначе, верска настава, којој је дат велики значај у реформисаним плановима, требало је да одигра двоструку улогу у замислима колаборационистичке владе и њених просветних органа: с једне стране, требало је да послужи придобијању Српске православне цркве, али је реално представљало и врсту притиска на њу, док је у настави циљ овог потеза био да придобије ђаке и наставнике на сарадњу, сузбије револуционарне тежње и одређења и формира следбенике владине идеолошке оријентације. Исп. Шкодрић 2009: 137–145.

⁵ Подаци о размерама и облицима те активности детаљно су приказани у: Bezdanov 1981; Петрановић 1983; Килибарда 1984; Зеџ 2019; Попов 1984.

учио руски језик⁶, али је већ само њихово постојање драгоценост и, по нашим сазнањима, у европској историји јединствена потврда о организованом учењу руског језика у оружаним јединицама антифашистичког покрета. Додатну тежину ови подаци добијају уколико се узме у обзир чињеница да је издавање наставних материјала за учење руског језика вршено од стране највише инстанце оружаних снага Народноослободилачког покрета – Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије⁷.

⁶ За нашу тему од значаја су и неки вредни библиографски подаци: тако, *Bibliografija izdanja u Narodnooslobodilačkom ratu 1941-45*. Београд: Војноисторијски институт, 1964. констатује девет сачуваних приручника за учење руског језика издатих за време рата: *Курс руског језика*. Први и други час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ Стр. 4. 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. Трећи час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 7 – 9 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ Стр. 13-19. 34 x 21. Умножено на циклоститу. Настављена пагинација. (Музеј народне револуције – Сарајево); *Курс руског језика*. 13 – 16 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 17 – 28 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 29 – 30 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ Стр. 83-88. 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције – Сарајево. Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 31 – 36 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ Стр. 89 - 109. 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције – Сарајево. Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 40 – 44 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит); *Курс руског језика*. 45 – 50 час. - /Б.м./ Пропагандно одељење Врховног штаба НОВ и ПОЈ. /Б.г./ 34 x 21. Умножено на циклоститу. (Музеј народне револуције Далмације – Сплит). Ово не искључује могућност да су на терену, у самим партизанским јединицама, коришћени и други материјали.

⁷ У Пропагандном одељењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ неко време радио је и потоњи професор Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности Филозофског факултета у Београду и њен први послератни управник Радован Лалић, који је у ово одељење делегиран као члан Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке, тако да није искључена могућност да је издавање материјала за учење руског језика било покренуто и под његовим утицајем. О ауторству ових материјала, месту и години издања подаци нису сачувани (из конспиративних разлога на самим издањима ти подаци нису навођени, а у каснијом библиографијама проф. Радована Лалића ове и сличне јединице нису констатоване). Исп. Ичин, Кончаревић 1997:

Први облици масовног просветног рада у Србији за време рата забележени су још септембра 1941. године, када је око две трећине територија било ослобођено и преко Дрине повезано са источном Босном. Најживља активност народноослободилачких одбора на организовању образовања за децу, омладину и одрасле, након првих успеха у Рачи, Крупњу, Чачку, Кучеву, везује се за „Ужичку републику“, где током октобра и новембра 1941. почињу са радом основне и занатске школе, као и Дом културе у Ужицу, а формира се и Главни Народноослободилачки одбор Србије, у чији делокруг су улазила и питања народне просвете и организовања школства (Глишић 1986: 168).

Просветни и културни програм у Ужичкој републици био је обележен политичким и идеолошким прагматизмом. Један од циљева тога програма било је и развијање позитивних ставова према првој земљи социјализма и њеним идејно-културним вредностима. Упоредо са нашим револуционарним песмама, у слободном Ужицу су певане и руске револуционарне и патриотске песме: „Буђоновка“, „Чапајевка“, „Песма амурских партизана“, „Каћуша“, итд. Драмска секција извела је у овом граду четири представе, од којих је једна рађена према класичном делу руског соцреализма: „Како се калио челик“ Николаја Островског (називи осталих су: „Мати“ Карела Чапека, „Кнез Иво од Семберије“ Бранислава Нушића и „Почетак буне на дахије 1941“). Њихове драматизације и обрада представљали су колективно дело групе омладинаца који су радили на агитационо-пропагандним пословима (Чедомир Миндеровић, Јован Поповић, Ђорђе Јовановић, Танасије Младеновић, Владимир Дедијер, Коча Поповић, Радивој Копарец и други) (Глишић 1986: 170). У Ужицу је настављено и штампање са руског преведене *Историје СКП (б)*, раније започето у Чачку, у тиражу од 10.000 примерака. Штампање ове историје није завршено ни у Ужицу, а приликом повлачења партизанских снага из Ужица, крајем новембра 1941. године, пропао је цео тираж (Глишић 1986: 169–170). Битка на Кадиначи 29. новембра и пад Ужичке републике прекинули су културно-просветни и идеолошки рад на овом подручју. Ипак, до марта 1942. тај ће се, наравно у далеко мањим размерама, одвијати на ослобођеним територијама Топлице, Јабланице, Пусте Реке, Поречја и Црне Траве (детаљније в. Гроздановић 1973).

157–168 (овде су наведене и све претходне библиографије релевантне за реконструкцију целокупног опуса проф. Лалића, стр. 168).

Прекретница у организовању просветних активности у оквиру Народноослободилачког покрета настаје након Првог заседања АВНОЈ-а у Бихаћу 26. и 27. новембра 1942. године, на коме је конституисан Извршни одбор АВНОЈ-а са више ресора, укључујући и Просветни одсек на челу са потоњим академиком Павлом Савићем. Просветни одсек израдио је низ докумената важних за координацију и јачање културно-просветног и школског рада у основним школама, на течајевима за неписмене и у народним универзитетима. У основним школама уведени су нови наставни програми из историје, земљописа и матерњег језика, а занимљиво је да се у њима одвијала и настава веронауке (у слободном времену ученика). Програми аналфабетских течајева предвиђали су, поред учења писмености и рачуна, курсеве из националне историје, друштвених наука и основних елемената економије. При народним универзитетима организовани су општи (после завршене основне школе или аналфабетског курса) и посебни (виши и стручни) течајеви, који су се завршавали полагањем испита пред комисијом и добијањем одговарајућег сведочанства. (Попов 1984: 33–38, 42–43). Нажалост, не поседујемо материјалне доказе о томе да ли су у овим облицима наставе били заступљени и течајеви руског језика.

У Србији почев од 1943. јача просветна активност на југу (Топлица, Јабланица, Пуста Река, Црна Трава), у Санцаку и у Срему (Керкез 1997: 150).

Крајем 1943. и почетком 1944. године на ослобођеној територији Србије у области народног просвећивања и долази до наглог пораста активности. На територији Лесковачког округа крајем 1943. године реализовано је 80 течајева са 1500 полазника, док је у Топлици почетком 1944. године течајеве похађало 4.133 полазника (Глишић 1986: 168).

У јесен 1944. у великој офанзиви Црвене армије и Народноослободилачке војске ослобођен је Београд, чиме се стварају услови за оснивање Министарства просвете Демократске Федеративне Југославије и привременог Просветног савета. На територији ослобођене Србије, у последњим месецима рата, радило је 1.090 аналфабетских течајева, које је похађало 31.700 полазника. У овом периоду појавили су се и други облици просвећивања (стручни течајеви, течајеви страних језика, предавања, усмене новине итд.). У селима су одржавани течајеви из домаћинства (1944. године било их је 76), а у ослобођеним

градовима организовани су курсеви из страних језика. У Нишу је реализован, на пример, течај руског, француског и енглеског језика са 260 полазника. У Београду су била организована 44 течаја руског, 6 течајева француског и 12 енглеског језика, а у Зајечару 14 течајева руског језика. Течајеви руског језика били су организовани и у Ужицу (њих 5) са 158 полазника. Интензивирао је рад и народних универзитета, који су били носиоци предавачке активности (крајем рата у Србији их је било стотину). Од октобра 1944. године па до краја рата, маја 1945. године, на територији Србије одржано је, из разних области, више хиљада предавања (Килибарда 1984: 234-244; Керкез 1997: 148–149). Промовише се и руска култура, посебно у домену филмске уметности⁸ (Вучетић 2020, 43–45), али и на позоришној сцени⁹ и у библиотечко-књижарској и издавачкој делатности¹⁰.

⁸ После ослобођења Београда, нове власти су радиле на поновном оспособљавању филмских дворана, па је тако већ у новембру 1944. почео да се „устаљује“ биоскопски репертоар, којим су доминирали совјетски филмови Стаљинград („филм о дивовској борби и победи руског народа, победи која је у ствари скрхала и уништила борбену снагу Немачке“), Дуга („филм који приказује борбу народа у Украјини против немачког окупатора“), Зоја Космодемскаја, Она брани отаџбину, У име отаџбине, Машинка... Иако је било јасно да је највећа била гледаност руских филмова, језик бројки је указивао на то да амерички филм није лако и брзо губио своју популарност. Процентуално, амерички филм је чинио 30,89% београдског репертоара у новембру и децембру 1944. године, док су совјетски филмови тада чинили 51,67% београдског репертоара. Наредне, 1945. године, увезено је 217 филмова, од чега 93 совјетска, а 70 америчких (Вучетић 2010: 44). Ипак, треба имати у виду да у Београду од маја 1941. до октобра 1944. није био приказан ниједан руски филм, при чему је у то време на репертоару биоскопа био 421 страни и један српски филм (Зец 2019: 305), тако да се овде, по нашем мишљењу, ради и о оправданој реакцији на предратно и стање током окупације, а не о пукој идеологизацији у домену филмске уметности.

⁹ За време окупације, како показује анализа Ненада Антонијевића, на репертоару Српског народног позоришта у Београду играле су и домаће и стране драме, опере и балети, али места није било ни за једно остварење из руске класичне или савременије књижевности. Такође, организована су гостовања страних оркестара и филхармонија, али без руског учешћа (Антонијевић 1998: 129-138). После ослобођења почињу прве изведбе руских позоришних комада: на Сцени код споменика већ у октобру 1944. дају се представе Позоришта народног ослобођења, које су сачињавали аматери – припадници Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, а потом се на сцену враћају и глумци из ансамбла Народног позоришта (Антонијевић 1998: 128).

¹⁰ Како наводи Дејан Зец, у окупираној Србији квислиншке власти правиле су спискове забрањених књига. На првом од њих, израђеном у априлу 1943. године

У Повереништву за просвету Главног народноослободилачког одбора Србије доносе се први наставни планови и програми за основне школе и гимназије. Одлуком о променама у наставном плану и програму гимназије од трећег разреда уводи се руски језик у својству обавезног предмета. Објављени су и први уџбеници – *Буквар и читанка за народне школе и неписмене одрасле* у 100.000 примерака, први средњошколски уџбеник у Србији после ослобођења – *Учебник руског језика* Петра Митропана и Н. Санукевича¹¹, а покренута је и „Педагошка библиотека“ са делима класика педагогије и приручницима за наставнике. За потребе образовања одраслих већ почетком 1945. године београдска „Просвета“ објавиће у тиражу од 35.000

на основу иницијалног немачког индекса *librorum prohibitorum*, нашло се 158 проблематичних дела 60 писаца. Током 1943. и 1944. године, и послати су редиговани спискове књига за које се предлаже забрана. На списковима су се нашли аутори који су још од самог почетка нацистичке страховладе жигосани као противници немачке расе и националсоцијалистичке идеологије. Између осталих, проскрибовани су бројни руски аутори (Максим Горки, Исак Бабел, Иља Иљф, Иља Еренбург, Сергеј Јесењин, Михаил Шолохов, Алексеј Толстој), писци који су се сврстали уз левицу или који су јавно изражавали своје антипатије према нацистима, маркнисти и комунисти, јеврејски писци и научници, затим велики број британских, француских и америчких аутора, који су сматрани апологетама капитализма или империјализма својих земаља, као и политичари и аутори из земаља које су сматране немачким непријатељима (Зец 2019: 275–276). Ипак, читалачка публика позајмљивала је из јавних библиотека, између осталог, и бројна дела руских класика (детаљније в. Зец 2019: 278–280). Отуда у послератној издавачко-књижарској продукцији налазимо репринт и нова издања руских књижевника у преводу на српски језик (добар увид у водеће наслове и најзначајније преводиоце даје библиографија Ане Голубовић, исп. Голубовић 2016: 113–122), а интересовање за студије руског језика и књижевности и кадровско јачање универзитетске славистике доживљава снажан замах (на београдску катедру за славистику уписивано је преко 100 студената годишње, а осипање је почело након Резолуције Информбироа, обзнањене јуна 1948. године, исп. Лалић 1963).

¹¹ П. Митропан, Н. Санукевич, *Учебник руског језика: кн. I*. Београд: Просвета, 1945, 88 стр. (подаци о тиражу нису дати). Друго, прерађено издање, намењено ученицима I и II разреда гимназије, на које је у међувремену пренет почетак учења руског језика, појавило се 1946. под насловом *Учебник руског језика: I: для I и II класса гимназий*, такође у издању београдске «Просвете» у тиражу од 100.000 примерака, а треће годину дана касније у тиражу од 80.000 примерака. Наставак овог уџбеника, за трећу и четврту годину учења, појавио се 1947. под насловом *Учебник руског језика: II: для III и IV классов гимназий* из пера Петра Митропана и Радомира Алексиха у тиражу од 65.000 примерака (такође издање „Просвете“). *Учебник руског језика: I* из 1945. приказао је (афирмативно) Светозар Матић у «Просветном прегледу» бр. 14 за 1945. годину, стр. 4.

примерака *Уџбеник руског језика са читанком и речником* Нилолаја Чернишова, Лава Сухотина, Милоша Московљевића, Ј. Михајловића и М. Врањешевевића¹² (о овом уџбенику детаљније в. Кончаревић 2012: 255–257).

Ипак, ова два уџбеника нису била прво штиво те врсте које се појавило у ослобођеном Београду. Наиме, већ 1944. излази из штампе брошура М. Маринковића *Учитељ руског језика за Србе*¹³, која није доживела каснија издања. Следеће године у Новом Саду појавиће се брошура *Цепни приручник српско-руског разговора*¹⁴, чији је аутор остао анониман. По завршетку рата 1945. објављена су у Београду још два наслова – *Ја читам руски: без учитеља – без речника* аутора С. М. Живковића и Н. А. Чернишова¹⁵ и треће издање књиге Пантелејмона Суханова *Руски према најновијој методи*¹⁶ (последња два наведена уџбеника детаљно смо анализирали у: Кончаревић 2012: 257–261).

У реконструисању слике о курсевима, предавачима, наставним материјалима за учење руског језика који су се користили у партизанским јединицама, у школама и на течајевима организованим на привремено и трајно ослобођеним територијама драгоцену помоћ могли би пружити мемоари¹⁷ и сведочења преживелих учесника рата,

¹² Н. Чернишов, Л. Сухотин, М. Московљевић, Ј. Михајловић, М. Врањешевевић, *Уџбеник руског језика: са читанком и речником*. Београд: Просвета, 1945, 263 стр., тираж 35.000. Уџбеник је приказан у 4. броју „Просветног прегледа“ за 1945, стр. 4 (аутор приказа био је Светозар Матић).

¹³ М. Маринковић, *Учитељ руског језика за Србе*. (Популарни приручник за свакога). Руски разговори српским словима ради што бржег учења руског језика. (Издао М. Маринковић). Београд, Штампарија «Смиљево» Д. Татића, 1944), 32 стр. формат 14 x 9,5. (Народна библиотека – Београд). Дело није регистровано у *Библиографији југословенске лингвистичке русистике* (Пипер 1984).

¹⁴ *Цепни приручник српско-руског разговора. Садржи најглавније разговоре у свакодашњици са ознаком правилног изговора*. Нови Сад, издање књижаре Славија, 1945, стр. 30, формат 16,5 x 12,5. (Народна библиотека – Београд). Дело није регистровано у *Библиографији југословенске лингвистичке русистике* (Пипер 1984).

¹⁵ С. М. Живковић, Н. Чернишов, *Ја читам руски: без учитеља – без речника*. Београд, Елан, 1945. Књ. 1 – 31 стр., књ. 2 – 32 стр.

¹⁶ П. Суханов, *Руски према најновијој методи*. Београд, Елан, 1945, 223 стр. (1. и 2. издање објављени су у Загребу и Вуковару 1940., а треће је у односу на њих допуњено речником).

¹⁷ Тако, на пример, у мемоарима истакнутих русиста, потоњих универзитетских професора Миливоја Јовановића, Витомира Вулетића и Богдана Терзића налазимо драгоцене податке о томе како се руски језик учио у тек ослобођеном Београду. Миливоје Јовановић сећа се како се у новембру 1944. обрео на рејонском курсу

ученика основних и занатских школа које су деловале под окриљем месних народноослободилачких одбора, полазника курсева при народним универзитетима и сл., као и заоставштина која је сачувана код њихових рођака, пријатеља и сабораца. Ако овај скромни прилог подстакне интересовање за прикупљање архивске грађе, сведочанстава о настави и учењу руског језика у рату и наставних материјала из тога доба, сматраћемо да је постигао свој циљ.

Цитирана литература

Антонијевић, Ненад. „Српска сцена: прилог историји позоришног живота у Београду”. Токови историје 1-4, 1998: 111–139.

Вучетић, Радина. „Американизација југословенске филмске свакодневнице шездесетих година 20. века”. Годишњак за друштвену историју 1, 2010: 39–65.

Глишић, Венцеслав. Ужичка република. Београд: Нолит, 1986.

Голубовић, Ана. „Сабрана и изабрана дела руске књижевности у преводима на српски језик. Анализа библиографске грађе”. [In:] А. Вранеш, Љ. Марковић (уред.), Виртуелна култура: зборник радова са Међународне

руског језика, који је у бившој Аћимовићевој кући водио професор Николај Санукевич: „Напредовали смо брзо, служећи се материјалима *Крокодила* и других дечјих текстова Корнеја Чуковског, али је Санукевич брзо изговарао речи, па смо их често погрешно записивали <...>. За многе је учење руског ипак било тортуре, јер је курс био убрзан; биће да смо до краја издржали само будућа глумица Ксенија Јовановић, ја и још један младић, с којим се нисам зближио“ (Миливоје Јовановић, *Пет копејака испод језика*. Београд: Логос, 2009, стр. 216). Витомир Вулетић маја 1945. уписује се на курс за ратом ометене гимназијалце који се одржавао у Средњој техничкој школи у улици Краљице Наталије. Први час коме је присуствовао, пошто је уписан у шести разред, био је управо час руског језика код професорице Милакаре, сестре Десанке Максимовић (Витомир Вулетић, *Сусрети са собом*. Уб: Установа за културу и спорт – Градска библиотека „Божидар Кнежевић“, 2005, стр. 80). Богдан Терзић сведочи како су његови пријатељи и он октобра 1944. године „са одушевљењем дочекали Русе и партизане и слушали њихове ратне приче. Русе смо напола разумели због блискости језика. Знао да је отац, пред крај окупације, набавио негде предратни Московљевићев уџбеник руског језика, који сам ја кришом прелиставао. Доста сам ствари у њему разумевао, али нисам имао јасну представу о руском изговору, с којим сам се први пут озбиљно сусрео у октобру 1944. Тада се у мени јавила жаља да се с тим језиком боље упознам. У томе ми је знатно помогла моја професорка руског језика у Трећој мушкој гимназији Ксенија Михајловна Марчетић током две школске године, од 1945. до 1947. То је била једна веома културна и образована жена, велики ерудита и познавалац руске књижевности, аутентични носилац руског језика (Милош Јевтић, *Славистички погледи Богдана Терзића*. Београд: Партенон, Београдска књига, 2006, стр. 19).

- научне конференције „Виртуелна култура”, Београд, 23–25. септембар 2016. Београд : Филолошки факултет, 2016, 113–122.
- Гроздановић, Драгутин. Просвета, школство и култура у лесковачком крају 1941–1945. Лесковац: Народни музеј, 1973.
- Дамљановић, Дара. Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2000.
- Дамљановић, Дара, Ксенија Кончаревић. Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју. Београд: Славистичко друштво Србије, Чигоја штампа, 2010.
- Зец, Дејан. Свакодневни живот у окупираном Београду (1941-1944). Докторска дисертација. Београд: Филозофски факултет, 2019.
- Ичин, Корнелија, Ксенија Кончаревић. „Библиографија радова Радована Лалића”. Славистички зборник, VII-VIII, 1997, 157–168.
- Керкез, Слободан. „Народно просвећивање и школство на слободним територијама у Србији у току НОБ-а”. Пешчаник 15, 2017: 145–153.
- Килибарда, Данило. Просветно-културна политика у Србији за време Другог светског рата. Докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука, 1984.
- Кончаревич, Ксения. «Вклад представителей русской диаспоры в практику составления учебников по русскому языку для сербской аудитории». [In:] Б. Станкович (ред.) Русская диаспора и изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении. Международнѝ научнѝ симпозиум (Белград, 1–2 июня 2011). Белград: Славистическое общество Сербии, 2012, 255–265.
- Лалић, Радован. „Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности”. [In:] Р. Самарцић (уред.) Сто година Филозофског факултета (1863–1963). Београд: Научна књига, 1963, 375–400.
- Пипер, Предраг. Библиографија југословенске лингвистичке русистике (1945–1975). Нови Сад: Матица српска, 1984.
- Филин, Федот Петрович. Русский язык в современном мире. Москва: Наука, 1974.
- Шкодрић, Љубица. „Верска настава у окупираној Србији 1941–44”. [In:] Б. Шијаковић (уред.) Српско богословље у XX веку – истраживачки проблеми и резултати. Београд: Православни богословски факултет 4, 2009: 137–145.
- Bezdanov, Stevan. Vaspitanje i obrazovanje u dokumentima i revolucionarnoj akciji KPJ/SKJ 1919–1979. Novi Sad: Misao, 1981.
- Petranović, Branko. Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1983.
- Popov, Čedomir (ured.) Prosveta i školstvo u narodnooslobodilačkom ratu i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije: zbornik radova sa naučnog skupa 7–9.9.1983). CANU, Savet akademija nauka i umetnosti SFRJ, Titograd,

1984.

Ristanović, Rade. „Verbalni delikt, Beogradjani i okupacioni režim tokom Drugog svetskog rata”. Istorija 20. veka 2, 2020: 103–128.

Ксения Кончаревич

ОБУЧЕНИЕ РУССКОМУ ЯЗЫКУ В СЕРБСКОЙ СРЕДЕ В ГОДЫ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В предлагаемой работе анализируется статус русского языка в альтернативном образовании, организованном в лоне антифашистского движения сопротивления в Сербии (1941–1944 гг.). Приводятся данные об учебниках и материалах для обучения русскому языку, о курсах русского языка, организованных на освобожденных территориях, о культурных программах, которые содействовали созданию положительного отношения к русскому языку и русской культуре. Автор приходит к выводу, что Народноосвободительное движение сделало значительный шаг навстречу повторному установлению русско-сербских взаимоотношений в обстоятельствах войны и оккупации, несмотря на длительные годы отсутствия русского языка в учебных планах сербских школ вследствие разрыва дипломатических отношений Королевства сербов, хорватов и словенцев с Советским Союзом и на антирусскую и антисоветскую политику квислингского правительства. Таким образом, усилия антифашистов, направленные на популяризацию русского языка, русской и советской культуры, явились ярким выражением многовекового братства и боевого содружества двух славянских народов.

Ключевые слова: русский язык в Сербии, обучение русскому языку как иностранному, Вторая мировая война, альтернативная система народного просвещения у оккупированной Сербии 1941–1944.